

ПРАКТИЧЕСКАТА РАЦИОНАЛНОСТ VS. СЪВРЕМЕННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ. ЕДИН КРИТИЧЕН АНАЛИЗ

Георги Каприев

Abstract. *Practical Rationality vs. Modern Technologies. A Critical Analysis.* The paper is a review of Oleg Georgiev's book *Ars vel scientia (disciplina)? From the History of Practical Rationality in Antiquity and the Early Latin Middle Ages*, Sofia: University Publishing House "St. Kliment Ohridski", 2020 (Bulgarian). The main pathos of the book is emphasized: the restoration of the authentic meaning of the concepts *ars*, *scientia* and *disciplina* for ancient and medieval thinking. The keystone of the whole vault is the hermeneutic reconstruction of the idea of practical rationality, with which the concept $\phi\rho\acute{\nu}\eta\sigma\iota\varsigma$ is charged. From this horizon unfolds the interpretation of the mission and the subject of the ancient and medieval arts and sciences. This perspective reveals the inadequacy and even the harmfulness of their understanding through the concepts inherent to modern technological civilization.

Олег Георгиев, *Ars vel scientia (disciplina)? Из историята на практическата рационалност в Античността и Ранното латинско средновековие*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020, 146 стр.

Олег Георгиев заявява, че тази монография е резултат от дългогодишните му занимания с историята и мисията на свободните изкуства. Тя е синтезиране на тези негови търсения, надградено с иновативни позиции и обвързано в мощен ангажимент с характера и развитията на съвременната наука.

Още във въведението е разяснено, че основно средство, но и задача на изследването е адекватното реконструиране на средновековните идеи и светогледни нагласи, дистанцирането от тяхната „модернизация“, тоест от налаганите върху тях мерки и шаблони с цел съвременна „разбираемост“, които уж улесняват възприемането на „станалото тогава“, но ни отдалечават от истината за него. След такава „спомагаща“ манипулация например става възможно да се отказва на Средновековието да е част от историята на технологичното разви-

тие и да се разглежда в този контекст като антипод на всяка идея за „научна рационалност“. (с. 9)

Ключовият камък на целия свод е херменевтичната реконструкция на идеята за практическа рационалност, демонстрирана в Античността и Средновековието, както и на трансформацията на функциите ѝ под влияние на новата представа за научно знание. Тази реконструкция генерира възможността за осмисляне на понятията „изкуство“, „наука“ и „дисциплина“ и за прокарване на терминологична граница между тях. Трите части на книгата имат за предмет съответно изясняването на понятието *φρόνησις*; мисията на свободните и механическите изкуства; значенията на *ars* и *scientia* в късната Античност и латинското Средновековие.

От моя гледна точка, революционният момент, радикалната иновация осъществена от Олег Георгиев в това изследване, е тълкуването на *φρόνησις*, обичайно превеждано като разсъдливост или благоразумие. Останалите корекции на исторически натрупвани предразсъдъци следват от него.

Исходната точка към него е аргументираното разобличаване на преноса на съвременната идея за култура върху античната действителност. Този пренос дава възможност да се опредметява нововременната и най-вече романтическа и следромантическа нагласа (със свойственото ѝ филологизиране на историко-философската традиция). Да се придава фактичност на представата ѝ за античната елинска култура преди всичко като логосна, логоцентрична и следователно рационалистична. (с. 18)

Понятието *φρόνησις* в контекста на античната и средновековна философия и образование, в който е наличен автентичният му смисъл, доказва Олег Георгиев, има място в разгърнатата и от Аристотел визия за съвместното действие на интелектуалните и практическите добродетели в човека, всяка от които има своята роля за разкриването на истината за съществуващото. Свободните изкуства на Античността интегрират в себе си идеята за съвместното действие на разсъдливостта (*φρόνησις*) и изкуствеността (*τέχνη*) като пътища за разкриване на истината и достигане до мъдростта (*σοφία*). От тази гледна точка придобиването на истинно знание за нещата очевидно изисква едновременно опитност, но и правилна нагласа според „правилен логос“,

което е условие за добродетелно съждение и разумно действие. Отделянето на $\phi\rho\nu\eta\sigma\iota\varsigma$ от $\sigma\phi\acute{o}\tau\iota\alpha$ е анахронистично, прокарано единствено с цел да бъде подчертана ролята на „логосността“ (словесно-рационалната изразност) на европейската култура, където логос бива схващан преди всичко като разум. Резултат от това е пагубното за съвременното мислене разделение между техника и моралност, което довежда до усещането за наука, в която отговорността за ефекта от технологичните достижения е подчинена пряко на икономическата ефективност и печалбата. (с. 19-20)

Рационално-практическото ядро на античното знание е пространството в което се очертават „етичните измерения“ на $\phi\rho\nu\eta\sigma\iota\varsigma$, имаща характера на оценъчно съждение относно вземането на решение за дадено действие. Затова Аристотел е склонен да извежда значението на понятието не от „делиберативността“, а според активността – житейска, творческа или интелектуална – на онзи, който го владее: \acute{o} $\phi\rho\nu\eta\sigma\iota\varsigma$. За Аристотел „рационалност“ или „рационално действие“ не е нещо откъснато от дейността на тялото идеален процес, а е принципно свързан с останалите възприятия на душата. Според него $\phi\rho\nu\eta\sigma\iota\varsigma$ /разсъдливостта е истинна разумна предразположеност за практически действия по отношение на доброто и лошото за човека. Добродетелта определя правилната цел, а разсъдливостта – водещите към нея средства. Пет са състоянията – изкуство, наука, разсъдливост, мъдрост, ум – с помощта на които душата „постига истината чрез твърденията и отрицанията“. $\Phi\rho\nu\eta\sigma\iota\varsigma$ е $\acute{o}\rho\theta\acute{o}\varsigma$ $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, правилният разум, приложен в практическата сфера. $\Phi\rho\nu\eta\sigma\iota\varsigma$ е отличителна характеристика на човешкия интелект, която се различава от научната, изкусническата (творческата) или съзерцателната способност, тъй като има отношение към отделните случаи от практическата сфера и прилагането на моралните критерии за добро или зло. Тази способност е свързана с вземането на решения, които предопределят ценностния характер на нашето действие. Тя е стратегия за действие, диктувана от правилен разум: практическата мъдрост, чието място е между научно обосноваваните истини и необходимите истини на теоретическата мъдрост. Това е полето, в което действат съзидателно-творческата способност ($\pi\acute{o}\iota\eta\sigma\iota\varsigma$) и способността за действие ($\pi\rho\acute{\alpha}\xi\iota\varsigma$). (с. 29-32, 38, 42, 93)

Трансформациите на цялото това понятийно поле през ранното Средновековие са детайлно проследени в третата част на книгата, където са представени позициите на Аврелий Августин, Марциан Капела, Северин Боеций, Флавий Касиодор и Исидор от Севиля (с. 119-143). Ефектът от тяхното разгръщане е преформулирането на „свободните изкуства“ през XIII век под въздействието на раждащите се нови автономни научни направления. Това е валидно с особена сила за връзката между знание и добродетел. Вместо да са факторите, определящи хоризонтите на знанието, те поемат ролята на подготвящи към висшите науки в средновековния университет. Тяхната най-действена страна – да са проводник на практическата рационалност, е и причината за отиването им на „втори план“, тъй като новото разбиране за научност и научно знание далеч надхвърля техния потенциал. (с. 37-38)

Претълкуването на *φρόνησις* като *prudentia* и започналото разделение на знание и техника от *φρόνησις* ще се задълбочи в следващите векове и ще превърне стремежите към цивилизационен и технологичен „прогрес“ във водещ мотив на развитие. Въпросите, свързани с природата и същността на моралното, постепенно ще се обособят в отделна категория и така ще поставят началото на добре изразената днес ситуация на ясно разделение между наука и моралност. (с. 39)

Примерен контрапункт на тези развития е зададен чрез проследяването на ролята на *φρόνησις* (разсъдливост или практическа рационалност) и онова, което най-общо се нарича „светогледна ориентация“ в мисловната система на Мартин Хайдегер. За него светогледната ориентация не е предмет на теоретическото знание, а на взаимосвързани убеждения, които определят нашето житие-битие. Светогледът на човека е във връзка със съответстващото му сегашно тук-битие (*Dasein*). При Хайдегер практическото познание и неговата най-висша форма, *φρόνησις* или практическа мъдрост, се различава от теоретическото (спекулативното) знание, тъй като първото е винаги свързано с конкретната област на *Praxis*. Тази позиция отчита, че гръцкото понятие *πρᾶξις*, за разлика от съвременното му разбиране, включва и теоретическа активност, както и факта, че за Аристотел *πρᾶξις* е най-висшата и отличителна характеристика на човешката екзистенция. (с. 62-74)

Втората част на книгата се заема с извеждане на мисията на свободните изкуства, разликите и припокриванията между *ars* и *scientia*, както и на формулата, стояща зад понятието „дисциплина“. Дисциплините имат отношение единствено към събитията и феномените, които се повтарят. Това например показва и защо на историята не са гледали като на наука, а като на дисциплина. Те следователно имат принципен връзка с обучението. Те представляват съдържания, които трябва да бъдат научени и са по-скоро свързани с практика и прилагане, отколкото с абстракция. Това оказва влияние върху начините за подредбата и структурирането на дисциплините в образователния карикулум през отделните епохи. Независимо от различията между тях, следващи от равнищата на абстрактност на знанието, както и на сигурност на истината, *ars*, *disciplina* и *scientia* са пътища, възплаващи идеята да се въведе и установи определен ред в мисленето за нещата, които са, и то от всички сфери на битието. (с. 75-77)

В свободните науки и изкуства е заложена „практическа рационалност“, способстваща за овладяването на най-важните дялове на знанието, както и на уменията за тяхното прилагане. Новоевропейската практическа рационалност не е самостоятелно и независимо от миналото явление, а има своята дълга предистория, утвърдила се чрез традицията на свободните изкуства и на „правилният разум“, който я ръководи. Свободните изкуства в Античността и (до не малка степен) в латинското Средновековие имат за задача не да служат като инструменти за „правенето на култура“, а да подпомагат процеса, свързан с откриване и изясняване същността на битието, от една страна, както и овладяването на елементи на практическа рационалност като необходима основа за усъвършенстването и хармонизирането на човека, от друга. Това именно (с различна интензивност и обхват в отделните периоди) предопределя характера и задачите на свободните изкуства.

Мисленето им като инструменти за „правенето“ на култура е възможно след обвързването на самата идея за култура с идеята за времето, т.е. културата като изразяваща стремежа за усъвършенстване на човека във времето. Този типичен похват от стратегията за „историзирането на човека“, започнал с осмислянето на самата идея за „историческо“ през християнската епоха няма обаче отношение към Античността. Тази епоха не се е възприемала като „част от времето“

и затова идеята за връзка с бъдещите поколения не я вълнува. Използването на аргумента за изкуствата като детерминиращи стремежа на античния човек към културна интеграция следва да означава, че още в онези времена сме свидетели, не просто на желание за самопознание и самоусъвършенстване на отделния човек, но и на едно осъзнато желание за „цивилизоване“. Защото въпросът за „култивирането“ на човека във времето, принципно свързва в едно идеята за културен и технологичен прогрес, в което е и смисълът на „цивилизоване“. (с. 81-82)

Ефект от подобна изкривена перспектива е интерпретацията като „обща култура“ на понятието *εγκύκλιος παιδεία*, именуваващо обаче общо(достъпното) образование, цялостното развитие на човека, общата образованост. Оттук има само крачка до свързването на „култура“ с „цивилизация“ и „логос“. За това спомага и обстоятелството, че цивилизационното развитие обикновено бива разглеждано като „прогрес на разума“, т.е. като обвързано с постепенното усъвършенстване на използвания научен и изследователски инструментариум, като най-важните образци от неговите моделни интерпретации се превръщат в част и от училищната програма. В основата на подобна интерпретаторска стратегия най-често стои допускането, че древногръцката култура е преди всичко култура на логоса, разбираан като слово, но и като разум, т.е., че тя е не просто култура на словото, а по-скоро на разумната словесност, на рационалното изразяване. (с. 82-85)

Не по-добре стоят нещата с термина „наука“. В съвременната си употреба това понятие е принципно различно от начина, по който го употребява Средновековието, за което науката е пътят за познавателно проникване до същността или до корените на нещата и принципно няма експериментален характер. Това тълкуване не се отменя от факта, че във високото Средновековие *scientia* постепенно започва да се конституира все повече като теоретично познание, което е необходима стъпка към върховно интелектуално познание – мъдростта (*sapientia*). Равнополагането на двете употреби води до неадекватни изказвания по посока на това, че днешната наука е по-напред от древногръцката или средновековната. (с. 108-114)

С основание може да се заключи, че *Ars vel scientia (disciplina)*?

Из историята на практическата рационалност в Античността и Ранното латинско средновековие на Олег Георгиев изпълнява задачата си, припомнена и в заключението: „Да се покаже действителното лице на средновековната наука и култура така, както е отразена в текстовете на съвременниците чрез *идеята за практическата рационалност*, заложена в структурата на свободните и механичните изкуства. [...] Динамиката на промяната в знаковата и терминологична изразност така, както е представена от историята на тези изкуства, изисква да си даваме сметка поне за едно: за сложната и противоречива съдба на дисциплинарната организация на знанието, както и на пътя за формирането на стратегиите за дефиниране и прилагане на различните видове понятия.“ (с. 145) При изпълнението на тази задача той привлича мисловни пластове, непристъпвани досега от наши изследователи и въвежда автори и текстове (особено от периода на университетската схоластика), невключвани в анализите на българските философски медиевисти. Книгата е приносна в много измерения.

Ако се налага да се формулират забележки към текста, те биха били най-вече от технически характер. Такъв проблем е изписването на понятия от античната философия на гръцки, с латиница или с кирилица, което се отнася и за имената на някои автори, без то да е мотивирано специално. Налични са и недоизчистени орфографични неточности. Следва да се отчетат и няколко излишни повторения на тези или теми, както и липсата на обща библиография, която би била от несъмнена полза.

Каквито и да са техническите дефицити, които несъмнено трябва да бъдат отстранени при едно второ издание, книгата на Олег Георгиев трябва да бъде оценена по достойнство. Това означава, че тежко трябва да се подчертае евристичното навлизане в сфери, неизследвани в нашата медиевистика, при което се анализират понятия, тематични кръгове и феномени, схващани досега в неадекватни за тях характеристики.

Трябва да се подчертае и един мета-ефект от това изследване. То демонстрира по образцов начин основните линии на континуитет и дисконтинуитет в една съществена сфера на европейската интелектуална и педагогическа традиция. Силна страна в работата на Олег Георгиев е демонстрирането на факта, че прекъснатите, исторически

непродължените тенденции са прекратени незадължително заради непродуктивност. В кръстопътна ситуация, каквато днешната без никакво съмнение е, завръщането към тях от перспективата на натрупания исторически опит може да се окаже жизненоважно, спасително за основите на онова, което разпознаваме като собствено европейска традиция на ума и неговата креативност.